

ORBIS SENSUALIUM PICTUS I SAVREMENA PROMIŠLJANJA O SLIKOVNICI: KRITERIJUMI KOJI OPSTAJU

Marina Ž. Semiz¹

Pedagoški fakultet u Užicu – Univerzitet u Kragujevcu

Đurđa S. Maksimović²

Pedagoški fakultet u Užicu – Univerzitet u Kragujevcu

Apstrakt

Iako koreni slikovnica sežu u daleku prošlost, njihov razvoj u savremenom značenju može se pratiti od 17. veka, kada počinju da se oblikuju kao pedagoško sredstvo, prateći obrazovne, kulturne i umetničke tokove tokom narednih vekova. Cilj rada je da ispita u kojoj meri su savremena promišljanja o slikovnici usklađena sa pedagoškim principima i kriterijumima izloženim u delu *Orbis Sensualium Pictus* Jana Amosa Komenskog, kao i da identifikuje kriterijume koji opstaju kroz vreme. Rad se zasniva na komparativnoj analizi principa Komenskog i njihovom odnosu prema kriterijumima savremene slikovnice. Sprovedena analiza ukazuje da mnogi principi Komenskog i dalje imaju značajno mesto u savremenoj slikovnici, ali da su transformisani u skladu sa savremenim pristupima u pedagogiji, književnosti i vizuelnoj umetnosti. Iako savremena slikovnica odstupa od teološkog pogleda na svet, ona zadržava brojne vrednosne kriterijume – koherentnu integraciju slike i teksta, vizuelnu podršku učenju, tematsku utemeljenost i vaspitni ideal kao osnov naracije.

Ključne reči: ilustracije, tekst, vizuelno učenje, J. A. Komenski, princip univerzalnosti.

Uvod

Razumevanje kontinuiteta i transformacije slikovnice kao pedagoškog sredstva u razvoju rane i vizuelne pismenosti, kreativnosti i kritičkog mišljenja dece nije moguće bez osvrta na vrednosne kriterijume njenih prvih oblika. Prateći razvoj štamparske tehnologije, slikovnice su činile temelj dečje literature još od 15. veka, kada su se drvorezi prvi put koristili kao sredstvo ilustracije u knjigama (Chen & Huang, 2023). Krajem 16. i početkom 17. veka pojavljuju se hornbukovi (engl. *hornbooks*) – najraniji oblici dečjih knjiga (Nordin et al., 2024). Ove drvene pločice u obliku lopatice bile su prekrivene papirom na kojem su se nalazili alfabet, osnovni rečnik i verski tekstovi (Slika 1). Najčešće su se koristile kao nastavna sredstva u ranom opismenjavanju (Tuer, 1897). Na tu tradiciju nadovezuje se Jan Amos Komenski (1592–1670), koji u drugoj polovini 17. veka donosi revolucionarni pomak u načinu učenja posredstvom knjiga. Njegovo delo *Orbis Sensualium Pictus* (1658) smatra se pretečom slikovnica, jer je po prvi put sistematski povezao tekst i ilustraciju radi

1 <https://orcid.org/0000-0003-3917-0114>; e-mail: semizmarina@gmail.com

2 <https://orcid.org/0009-0007-4561-4873>

učenja putem čula (Spicer, 2019). Za razliku od hornbukova, koji su bili ograničeni na mehaničko usvajanje osnovnih pojmova, Komenski uvodi pedagoški model u kojem vizuelni i verbalni elementi zajedno učestvuju u procesu razumevanja sveta.

Slika 1: *Gospođica Kampion* u Tuerovoj knjizi *Istorija hornbuka* (izvor: Tuer, 1897, p. 9)

Iako je ovo delo s pravom odavno prepoznato kao prelomna tačka u istoriji pedagogije, ilustracijama koje ga čine integralnim delom posvećeno je iznenađujuće malo naučne pažnje (Nordin et al., 2024). U skladu sa navedenim, nedovoljno su razmatrani i kriterijumi kvalitetne slikovnice koji su opstali kroz vreme, a utkani su u okvir prve slikovnice za decu.

***Orbis Sensualium Pictus* i kriterijumi savremene slikovnice**

Od vremena kada je Komenski stvorio *Orbis Sensualium Pictus*, pa do današnjih dana, slikovnica se razvijala, ali je njena vaspitno-obrazovna funkcija ostala neupitna. Kvalitet savremene slikovnice predmet je interesovanja brojnih autora (Nikolajeva & Scott, 2001; Nodelman, 1988; Spicer, 2019; Schwarcz, 1991). U nastavku su predstavljeni ključni kriterijumi slikovnica uspostavljeni u *Orbis Sensualium Pictus* (Komenski, 1932), kao i savremeni pristupi u definisanju kvaliteta dečje slikovnice (Tabela 1).

Jedan od ključnih principa koje je Komenski (1932) postavio u razvoju slikovnice jeste integracija vizuelnog i verbalnog – odnosno, simetrični odnos i povezanost ilustracije s tekstom (imaju isto značenje). Komenski ističe važnost učenja kroz čulno iskustvo, posmatranje i konkretne predstave sveta. Slikovnice odgovaraju njegovom zahtevu da se deci svet prikaže jasno i vizuelno, bez učenja napamet. Danas se ovaj princip razvija kroz pojam *sinergije teksta i slike*, tj. njihove koherentne i smislene

povezanosti i interaktivnosti. Savremena slikovnica predstavlja kompleksnu interakciju u kojoj su oba elementa ravnopravni nosioci značenja (Jalongo, 2004, prema: Strasser & Seplocha, 2007; Nikolajeva & Scott, 2001), odnosno „nijedno od njih dvoje nije potpuno efikasno bez drugog“ (Norton, 1999: 214, prema: Strasser & Seplocha, 2007). Nikolajeva (2003) identifikuje više tipova odnosa između teksta i ilustracije, uključujući simetričnost, kongruentnost, komplementarnost, kontrapunkt i sinergiju. Ovi odnosi omogućavaju savremenim slikovnicama da razviju slojevite narative i podstaknu dete na aktivno tumačenje sadržaja i sveta oko sebe (Nodelman, 1988). Time se slikovnica udaljava od svoje prvobitne funkcije kao dvodimenzionalnog medija i postaje sofisticiran komunikacioni oblik.

Tabela 1: Komparativni pregled kriterijuma kvalitetne slikovnice

Kriterijumi	<i>Orbis Sensualium Pictus</i> (Komenski, 1932)	Savremena promišljanja o slikovnici (20. i 21. vek)
Integracija vizuelnog i verbalnog	Slika ilustruje jasno i doslovno značenje teksta (simetrični odnos), vizuelna podrška u učenju i razumevanju	Ilustracije i tekst su u sinergiji, tj. međusobno se dopunjuju, proširuju i neretko suprotstavljaju; ono što je ispričano rečima, ono što je ispričano kroz ilustracije, ono što se prenosi njihovom kombinacijom, kao i lična povezanost deteta sa knjigom
Čulna spoznaja	Deca uče putem čula	Pored vizuelnog i auditivnog iskustva fokus je pomeren ka emocionalnoj i estetskoj recepciji
Tematska sistematičnost	Tematski i linearno organizovan sadržaj – red, logika, jasna struktura	Tematska sloboda i nelinearne forme slikovnica
Obrazovna (didaktička) svrha	Primarni cilj je učenje jezika i pojmova, kao i usvajanje moralnih (religijskih) vrednosti	Obrazovna svrha često prisutna, ali u kombinaciji s emocionalnim razvojem, estetikom i kreativnošću
Estetska vrednost ilustracija i modalnost	Crno-bele ilustracije, funkcionalne i jasne, dvodimenzionalni medij	Ilustracija je estetski sofisticirana, neretko nosi i glavno značenje, multimodalni medij
Vaspitni ideal kao osnova naracije	Versko i moralno vaspitanje	Vrednosni sistem izražen kroz empatiju, toleranciju, inkluziju, održivi razvoj, emocije, glasove marginalizovanih grupa
Uloga i položaj deteta	Više objekatska pozicija, dete usvaja znanja o pojmovima i predmetima iz neposrednog okruženja	Subjekatska pozicija, dete aktivno učestvuje u tumačenju slikovnice, razvoju kreativnosti i mašte
Uvažavanje uzrasnih i razvojnih mogućnosti deteta	Jezik, tematika i stil ilustracije i teksta moraju biti usklađeni s razvojem i sposobnostima deteta	Ne pojednostavljuje preterano sadržaj, tj. ilustracije i tekst podstiču misaoni i emocionalni angažman dece

Komenski smatra ilustraciju u knjigama kao pomoćno sredstvo za učenje, gotovo kao poslednje rešenje, gde se konvencionalni simboli, dijagrami i crteži objekata mogu koristiti ako ništa živopisnije nije dostupno. *Orbis Pictus* je u isto vreme poziv za čula, „kapsula univerzalnosti“, priručnik, „ključni kamen u pedagogiji“ i, na kraju, „pionir dečijih slikovnica“ (Wooten, 2009, p. 3–4), ali i čitav jezički sistem „slika, nomenklatura i opisa stvari“ (Wooten, 2009, p. 4). U knjizi sve stvari funkcionišu zajedno:

slike odgovaraju tekstu, tekst odgovara prevedenom latinskom tekstu, a sadržaj teče ravnomerno od jednog predmeta sveta do sledećeg. Uzimajući u obzir težnju Komenskog ka univerzalnom jeziku i obrazovanju, on ne pokušava da stvori potpuno novi sistem ili program obrazovanja već nam ukazuje na princip prirodnosti.

Kao što je Komenski koristio ilustracije da bi podstakao kod dece učenje putem čulnog opažanja, savremene slikovnice se oslanjaju na vizuelnu pismenost i estetiku kao sredstvo razvijanja estetskog ukusa i kognitivnih sposobnosti dece. Kvalitetne savremene slikovnice nude umetnički promišljene ilustracije, sa višeslojnim simbolima, stilizacijama i bojama koje imaju narativnu funkciju. One treba da budu vizuelno jasne, prilagođene dečjoj percepciji boja, oblika i prostora, kao i umetnički vredne (Martinović i Stričević, 2011), kako bi se kod dece razvijala sposobnost da čitaju slike, tumače boje, kompoziciju i simbole (Kiefer, 1995; Nodelman, 1988; Pantaleo, 2018). Likovne komponente ilustracija postaju samostalni sloj komunikacije, koji sadrži vlastita značenja i estetske vrednosti (Martinović, 2011). Takođe, stilovi ilustracija su raznovrsni, od realizma do apstrakcije, što dodatno obogaćuje čitateljski doživljaj i interpretaciju.

Komenski je zagovarao jasnu strukturu, red i čitljivost, što ilustruju primeri 150 numerisanih i tematski organizovanih sadržaja o Bogu, kosmosu i elementima, mineralima, biljnim i životinjskim carstvima, a zatim ljudskoj anatomiji, ekonomskom životu, znanju, moralu, politici, rekreaciji, ratovanju i religiji (Turner, 1972). *Orbis Sensualium Pictus* je mala enciklopedija i jezički vodič za malu decu; svaka dupla stranica sadrži sliku, a zatim jednostavno objašnjenje u paralelnim kolonama na latinskom i maternjem jeziku (Komenski, 1932). Svaka stavka je numerisana u tekstu i na ilustraciji. Dete posmatra slike, potom čita svoj maternji jezik u uskoj vezi sa tim slikama, a zatim ima mogućnost prelaska na latinski jezik. Slično tome, savremene slikovnice, vrednuju preglednu narativnu strukturu, kako linearnu, tako i nelinearnu. Dobar dizajn olakšava čitanje, a pre svega, tekstualni raspored, veličina fonta, kao i prostori između elemenata. Savremena slikovnica postavlja izazove pred svoje mlade čitaoce tako što spaja reči kao konvencionalne simbole, koji imaju ulogu u pripovedanju i čiji je raspored linearni, sa ilustracijama, vizuelnim, ikoničnim simbolima, koji su raspoređeni nelinearno i bez jasnih smernica za njihovo tumačenje (Batič, 2021: 19, prema: Živković, 2023). U zavisnosti od razvojnog uzrasta, dete uči kako elementi vizuelne umetnosti i dizajna menjaju značenje teksta i utiču na tumačenje priče, i kakvu ulogu ima tekst na tumačenje ilustracija. Međutim, dete koje je pasivni posmatrač ilustracije u slikovnici neće moći da razume i interpretira knjigu kao multimodalni tekst (Batič, 2021: 14).

Orbis Sensualium Pictus nije samo „svojevrсна sinteza celokupnog sveta i jezika, ispunjena slikama, imenima i opisima stvari“ (Tomčić, 2019: 49), već uvod u moralne, društvene i filozofske teme. Kroz slikovnice, deca uče ne samo o svetu koji ih okružuje već i kako da deluju i bivstvuju – što je u osnovi ideje pansofije. Vaspitni ideal u *Orbis Sensualium Pictus-u* sadržan je u moralnom i religijskom vaspitanju dece (Spicer, 2019). Tematski, savremene slikovnice obrađuju srodne kompleksne i društveno relevantne teme – identitet, migracije, održivi razvoj, invaliditet, rat, gubitak, i sl. (Schwarcz, 1991).

Podudarnost kriterijuma prisutna je i u domenu otvorenosti i višestrukog tumačenja u slikovnici. Kao što je *Orbis Sensualium Pictus* bio zamišljen kao vizuelni dijalog sa svetom, tako i savremene slikovnice daju deci mogućnost višestrukog tumačenja i čitanja između redova. Kvalitetna slikovnica otvara prostor za dijalog, razmišljanje, preispitivanje i povezivanje sa sopstvenim iskustvom (Schwarcz, 1991).

Savremeni pristupi slikovnici naglašavaju aktivnu ulogu i položaj deteta. Pantaleo (2005) ističe da je slikovnica prostor u kome dete aktivno participira u procesu stvaranja značenja. Slikovnica, dakle, podstiče maštu, analitičko razmišljanje i emocionalnu identifikaciju dece. Jedan od ključnih aspekata obrazovne funkcije slikovnice jeste upravo upoznavanje stvarnosti i sveta kojem dete pripada (Đorđević i Novičić, 2020: 32, prema: Živković, 2023).

Izvesna podudarnost u kriterijumima postoji kada je reč o uvažavanju uzrasnih i razvojnih mogućnosti dece. Jedna od najsnažnijih poruka *Orbis Sensualium Pictus-a* jeste vera u sposobnost dece da uče kroz iskustvo. Kvalitet savremene slikovnice ogleda se u tome što ne pojednostavljuje svet, već ga deci predstavlja na način koji uvažava njihovu sposobnost da razmišljaju, osećaju i tumače. Savremene slikovnice, stoga, ističu misaoni i emocionalni angažman dece (Nodelman, 1988).

Zaključak

Slikovnica, kao prvi strukturirani materijal s kojim se dete susreće, zauzima izuzetno važno mesto u pedagogiji, dečjoj književnosti i vizuelnoj umetnosti. Savremena teorijska promišljanja o slikovnici ukazuju na sve kompleksnije odnose između ilustracije i teksta, kao i na načine na koje oni zajedno stvaraju višeslojna značenja. U tom kontekstu, posebno je relevantno kritički i komparativno razmotriti kriterijume kvalitetne slikovnice koje je postavio Komenski sa savremenim pristupima.

Analiza literature (Nikolajeva, 2003; Nikolajeva & Scott, 2001; Nodelman, 1988; Spicer, 2019; Schwarcz, 1991; Živković, 2023) pokazuje da je odnos slike i teksta postao ključna dimenzija savremene slikovnice, u kojoj nijedan element ne dominira samostalno, već se značenje gradi kroz njihovu međusobnu interakciju, kao i povezanost sa detetom. Komparativna analiza ukazuje na dublje razumevanje istorijskih korena ovog medija, ali i njegove transformacije – od didaktičkog alata ka umetničkoj i književnoj formi namenjenoj razvoju dečjih socio-emocionalnih, estetskih i intelektualnih sposobnosti.

Sveukupno posmatrano, savremena slikovnica, iako složenija i otvorenija za interpretaciju, i dalje u osnovi zadržava ključne postulate koje je utemeljio Komenski – pre svega, ideju da se učenje odvija kroz sinergiju slike, reči i neposrednog iskustva.

Literatura

- Batič, J. (2021). Reading picture books in preschool and lower grades of primary school. *CEPS Journal*, 11, 9–26. <https://doi.org/10.26529/cepsj.554>
- Chen, M., & Huang, Y.-C. (2023). Analysis on the Role of Picture Books in Children's Cognitive Development Education. *Educational Administration: Theory and Practice*, 30(1). 125–140. <https://doi.org/10.52152/kuey.v30i1.767>
- Kiefer, B. Z. (1995). *The potential of picturebooks: From visual literacy to aesthetic understanding*. Merrill.
- Komenski, J. A. (1932). *Svet u slikama (Orbis pictus)*. Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Martinović, I. (2011). *Slikovnica kao poticajni materijal za leksički razvoj djeteta u trećoj godini života*: doktorska disertacija. Filozofski fakultet.
- Martinović, I. i Stričević, I. (2011). Slikovnica: prvi strukturirani čitateljski materijal namijenjen djetetu. *Libellarium*, 4(1), 39–63. <https://hrcak.srce.hr/92392>
- Nikolajeva, M. (2003). Verbal and visual literacy: the role of picture books in the reading experience of young children. In N. Hall, J. Larson, & J. Marsh (Eds.), *Handbook of early childhood literacy*. (pp. 235–48). SAGE. Retrieved from https://www.google.com/books/edition/Handbook_of_Early_Childhood_Literacy/xQl8DZr-NTsC?hl=en&gbpv=1&dq=nikolajeva+2003&pg=PP1&printsec=frontcover

- Nikolajeva, M., & Scott, C. (2001). *How Picturebooks Work* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203960615>
- Nodelman, P. (1988). *Words about pictures: The narrative art of children's picture books*. University of Georgia Press.
- Nordin, N., Lo Fui Senn, J., & Abdul Rashid, M. H. (2024). Usage and trends of picture books in teaching and learning: A literature review. *International Academic Research Journal of Social Science*, 10(2), 24–31. https://www.iarjournal.com/wp-content/uploads/IARJ_SS_2024_10_2_24-31.pdf
- Pantaleo, S. (2005). Young children engage with the metafiction in picture books. *Australian Journal of Language and Literacy*, 28(1), 19–37. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.881493697220564>
- Pantaleo, S. (2018). Learning about and through picturebook artwork. *The Reading Teacher*, 71(5), 557–567. <https://doi.org/10.1002/trtr.1653>
- Spicer, A. (2019). Religious Representation in Comenius's *Orbis sensualium pictus* (1658)*. *Reformation & Renaissance Review*, 21(1), 64–88. <https://doi.org/10.1080/14622459.2019.1568373>
- Strasser, J. & Seplocha, H. (2007). Using picture books to support young children's literacy. *Childhood Education*, 83(4), 219–224. <https://doi.org/10.1080/00094056.2007.10522916>
- Schwarcz, J. H. (1991). *The picture book comes of age: Looking at childhood through the art of illustration*. American Library Association.
- Tomčić, L. (2019). Princip očiglednosti kroz delo „*Orbis Sensualium Pictus*“. *Pedagoška stvarnost*, 66, 44–58. <https://doi.org/10.19090/ps.2019.0.44-58>
- Tuer, A. W. (1897). *History of the horn-book*. Leadenhall Press. <https://archive.org/details/b1592871/page/n7/mode/2up>
- Turner, J. (1972). The visual realism of Comenius. *History of Education*, 1–2, 113–138. <https://doi.org/10.1080/0046760720010201>
- Živković, N. (2023). Slikovnice Džulije Donaldson u kontekstu pozitivnog vaspitanja i obrazovanja. *Uzdanica*, 20, 205–219. <https://doi.org/10.46793/Uzdanica20.S.205Z>
- Wooten, K. C. (2009). *Johan Amos Comenius and "Organic" Education*. Chancellor's Honors Program Projects. https://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1339